

# TÜRK DÜNYASI DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME SEMBOLLERİ

Oğuz DUMAN\*

**Özet:** Sembol kavramı insanlık tarihi boyunca çeşitli kültürel ve düşünsel alanlarda önemli bir yer tutmuştur. Türk destanları da kolektif bilinçdışının bir yansıması olarak kültürel sembollerle şekillenmiş anlatılardır. Bu bağlamda, destanlarda sıkça karşılaşılan motiflerden biri de şekil değiştirmedir. Şekil değiştirme motifi, insanın, hayvanın veya nesnelerin farklı bir forma bürünmesi anlamına gelir ve mitolojik, dinî, edebî bağlamlarda farklı işlevler üstlenir. Eski inanç sistemlerinden edebiyata taşınan bu motif, özellikle Şamanistik inanışlarla bağlantılıdır. Şamanlar, ruhsal yolculuklarında farklı varlıklara dönüşerek güç kazandıklarına inanmışlardır. Destanlarda dönüşüm, kahramanların güç kazanma, engelleri aşma veya kimliğini gizleme amacıyla başvurduğu bir yöntemdir. Dönüşüm sembolleri Stith Thompson'un motif sınıflandırmasına göre kategorilere ayrılarak tahlil edilmiştir. Türk destanlarında bu motiflerin farklı örnekleri tespit edilmiş ve destan metinleri üzerinden analiz edilmiştir. Bu çalışmada, Altay, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Kazak, Tuva, Sagay (Abakan), Uygur ve Yakut Türklerinin destanlarında yer alan şekil değiştirme sembolleri incelenmiştir. Çalışma, doküman analizi tekniği ile gerçekleştirilmiş ve yalnızca yazılı kaynaklar esas alınmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Türk Dünyası Destanları, Sembolizm, Şekil Değiştirme, Dönüşüm, Mitoloji.

## The Symbols Of Changing Shape In The Epics Of The Turkic World

**Abstract:** The concept of symbol has played an important role in various cultural and intellectual fields throughout human history. Turkish epics are narratives shaped by cultural symbols as a reflection of the collective unconscious. In this context, one of the motifs frequently encountered in epics is shapeshifting. The shapeshifting motif means that a person, animal or object takes on a different form and assumes different functions in mythological, religious and literary contexts. This motif, which has been carried from ancient belief systems to literature, is particularly linked to shamanistic beliefs. Shamans believed that they gained power by transforming into different beings on their spiritual journeys. In epics, transformation is a method used by heroes to gain power, overcome obstacles or hide their identity. Transformation symbols are categorized and analyzed according to Stith Thompson's classification of motifs. Different examples of these motifs in Turkish epics were identified and analyzed through epic texts. In this study, shape-shifting symbols in the epics of Altai, Bashkir, Chuvash, Khakas, Kazakh, Tuva, Sagay (Abakan), Uyghur and Yakut Turks were analyzed. The study was conducted with document analysis technique and only written sources were taken as basis.

**Keywords:** Turkic World Epics, Symbolism, Shapeshifting, Transformation, Mythology.

## Giriş

Tarihi, insanın varolmasıyla başlayan ve toplumun her kesimince kabul edilip üzerine düşünülen sembol sözcüğünün kökenini eski Mısır dilindeki symbolon sözcüğünden Grekçeye geçmiş hali olan symballein fiili olduğu belirten Salt, “birlikte tartışmak, birleştirmek, bir arada toparlayıp bağlamak” (2020: 5) anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir. Latincede symbolum, İngilizcede symbol, Fransızcada symbole, İtalyancada simbolo, Almancada symbol kelimesi Türkçede simge, timsal ve remz kelimeleri ile karşılanmaktadır. Semboller genel olarak doğrudan bir anlama veya nesneye işaret etmezler. Semboller özelliği gereği çok anlamlıdır ve sanat, tarih, edebiyat, felsefe, din, mitoloji vb. alanlarda kullanılmaktadır. Sembol, bir gerçeğin yerine kullanılan, duyu organlarımızla algılayamadığımız düşünceler, nesneler, dinî anlamlar gibi gözle görünmeyen şeyleri somut hâle getiren kelime, nesne veya işaretlerdir. Destanlar ait olduğu toplumun kolektif duygularına hitap eden, millî özelliklerini bünyesinde bulunduran semboller bütünüdür. Türk kültürü içerisinde kolektif bilinçdışının öne çıktığı önemli ürünlerden olan destanlarda sembolik ifadeler ortak duyguları vermektedir. Eski Türkler sözcükler ve kavramlarla değil, simgelerle (sembollerle) düşünmüşlerdir (Duman, 2024: 12). Dili kullanma yetisi zamanla gelişen insanoğlu duygu ve düşüncelerini doğrudan aktarmak yerine semboller aracılığıyla ifade etmiştir.

Türkler destanlarda anlatacaklarını, söyleyeceklerini genellikle kültürel semboller aracılığıyla ifade etmişlerdir. Bu semboller destanların meydana gelmesinde, kolektif

\* Dr., Kayseri Üniversitesi, oguzduman@kayseri.edu.tr

anlamaların aktarılması ve anlaşılmasında önemli görevler üstlenmektedir. Türk dünyası destanları sembolik olarak değerlendirildiğinde Türk milletine dair kodlanmış kültürel unsurları yani kültürel sembolizmin ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü tarihi, coğrafi, kültürel unsurları bakımından oldukça zengin destan geleneğine sahip Türk milletinin destanları incelenip çözümlendiğinde kültürel sembolizm açısından değerinin daha iyi anlaşılacağı muhakkaktır. Zamanla gelişen sembolizm diğer alanlarda olduğu gibi Türk destanları içerisinde de kendine yer bulmuştur. Bu çalışma ile destanlarda tespit edilen şekil değiştirmelerin Türk kültür hayatı içerisinde aldığı sembolik anlamlar yorumlanmıştır.

### **Destanlarda Şekil Değiştirme**

Eskiçağ insanı yeryüzünde bulunan her cismin ve her maddenin bir kuvvetin taşıyıcısı olduğuna inanmıştır. Bu anlayışa göre, her ne kadar nesneler farklı görünümlere sahip olsa da, türler arasında özde bazı benzerlikler mevcuttur. Söz konusu benzerlikler, varlıkların belirli şekil değişikliklerine uğramasına neden olabilir. Dolayısıyla bir cisim birden fazla görünüşler altında ortaya çıkabilir: bir insan, hayvan, bitki veya bir eşya biçimine girebilir. Ancak değişimler geçici olup söz konusu o cismin asıl mahiyetini değiştirmezler (Ocak, 2012: 206).

Tabiat içerisindeki bazı canlılar, yaşadıkları yerlere uyum sağlayabilmek için bazı durumlarda fizikî olarak değişim geçirirler. Örnek olarak mevsimsel özelliklere göre köpekler kıllarını dökmektedirler. Bu değişimler varlıklarını devam ettirilmesin önemlidir. Çevresini araştıran, takip eden insanoğlu da bu süreçleri büyük bir titizlikle gözlemlemiş ve bu değişimden etkilenmiştir. Bu değişim, dönüşüm, anlatı türleri içerisinde, okuyucuların dikkatini çekmek amacıyla etkili bir şekilde kullanılmıştır. Türk anlatı türleri içerisinde en çok masallarda karşımıza çıkan şekil değiştirme, destan metinleri içerisinde de önemli yer tutmaktadır.

Türkçe sözlükte şekil değiştirme, başkalaşma maddesi altında “Başka bir varlığa, niteliğe dönüşmek, değişmek, farklılık kazanmak; biçim değiştirmek, istihale etmek” (1998: 238) şeklinde tanımlanmıştır. Boratav ise, insanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların kendi özelliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansızların canlanması, canlıların cansız nesne haline gelmesini dönüşüm (1992: 62) şeklinde tanımlamaktadır. Şekil değiştirmeyi tanımlamak için Türk menkabe, masal ve efsanelerinde donuna girmek deyiminin kullanıldığı görülmektedir. Don değiştirmenin pek çok örneği bulunmaktadır. Bu örnekler içerisinde en çok hayvan şekline girme öne çıkmaktadır. Genel çoğunluk geyik ve kuş şekline girme ile alakalı olup pek az bir kısmı da başka bir hayvanın donuna girme tarzındadır (Ocak, 2012: 206).

Don değiştirme, donuna girme veya şekil değiştirme (transformation), geçmiş dönem din ve inanç sistemlerinden edebiyata; destan, masal, efsane gibi halk anlatılarına geçen bir motiftir (Sakaoğlu ve Türkan, 2019: 179). Türk halk anlatılarının çeşitli türlerinde (masal, hikâye, efsâne, destan, türkü) yaygın olarak rastlanan, “şekil değiştirme” veya “suret değiştirme” motifi, iki farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşüm; ya kahramanın iradesine bağlı bir meziyettir, ya da kahramanın iradesi dışında bir kısım sihirli objeler vasıtasıyla gerçekleşen fevkalâdeliklerdir. Türk halk anlatılarında kahramanın bilinçli olarak gerçekleştirdiği şekil değiştirmeler, umumiyetle “don değiştirme” diye adlandırılmaktadır (Aslan, 2004: 38).

Genel olarak bakıldığında zaman şekil değiştirme motifi insanın hayal dünyasının sınırlarını zorlaması ve kişisel bilinç dışında beslediği ve her anlamda mükemmelliği yakalamak istediği zamanlarda, kendisinde olmayan fizikî ya da ruhsal bazı özelliklerin ödünçlenme istenmesi olarak da okunmalıdır. Bu bakımdan anlatılarda karşılaşılan şekil değiştirmeler sadece anlatı kahramanlarının tecrübe ettiği bir durum değildir. Anlatılarda olay örgüsü ve metinsel bağlam itibarıyla kahramanlara yardımcı olan ya da onlarla savaşan hayvanlar, insanlar, olağanüstü varlıklar, tanrılar veya bitkiler de şekil değiştirebilmektedir.

Şekil değiştirme sözcük anlamı olarak birisinin başka birisinin yerine geçmesi olarak tanımlansa da anlatı metinlerinde şekil değiştirme; evrenin sınırlarını zorlamak isteyen kolektif bilinçaltının metinsel bağlam itibarıyla yaratma, tahayyül etme, tecrübe etme eylemlerinin içinde gizlendiği dünyayı ve evreni yeniden okuma/görme biçimi (Polat, 2021: 430-431) olarak görülmektedir.

Destanlar, şekil değiştirme motifleri açısından son derece zengin ve çeşitli anlatı unsurlarına sahip sözlü edebiyat ürünlerindendir. Destan anlatılarında kahramanların veya onlara rehberlik eden ya da yardımcı olan hayvanların bir varlıktan başka bir varlığa dönüşerek olağanüstü güçler kazandığı, karşılaştıkları engelleri aşabildiği ya da kimliklerini gizleyerek düşmanlarını yanıltabildiği sıkça rastlanan bir durumdur. Şekil değiştirmenin sağladığı bu işlevler, destanların yalnızca birer kahramanlık anlatısı olmanın ötesinde, toplumsal, kültürel ve dini inanışları da yansıtan derin sembolik anlamlar barındırdığını göstermektedir.

Anlatı türleri içinde kimliğin gizlenmesi, yalnızca bireysel bir saklanma yöntemi değil, aynı zamanda toplumun hangi dönemde, hangi düşünce yapısına sahip olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Mitolojik döneme ait kimlik gizlemeleri, genellikle don değiştirme veya farklı biçimlere bürünme şeklinde ortaya çıkmıştır. Geçici bir süreliğine başka bir kimliğe bürünme inancının köklerini şamanistik inanışlara kadar götürebiliriz. Şamanlar, ruhsal yolculukları sırasında farklı varlıklara dönüşerek onların güçlerini kazanabileceklerine inanmışlardır. Şekil değiştirmenin sadece fiziksel bir dönüşüm olmadığı, aynı zamanda ruhsal bir etkileşim olduğu düşüncesi, mitolojik anlatılarda güçlü bir şekilde yer almaktadır. Bu tür anlatılar, arkaik destanlarda mitolojik inançlarla iç içe geçmiş şekilde varlığını sürdürmüştür. Dönüşüm yeteneği, yalnızca kahramanların hayatlarını kolaylaştıran bir unsur olmakla kalmamış, aynı zamanda onların düşmanlarına karşı verdikleri mücadelenin bir parçası hâline gelmiştir. Destan kahramanları, bu dönüşüm sayesinde düşmanlarını alt edebilir, kendilerini koruyabilir ve yeni güçler kazanabilirler. Şekil değiştirme İslamiyet sonrası destanlarda doğrudan bedensel bir dönüşümden ziyade, kıyafet değiştirme yoluyla kimliğin gizlenmesine dönüştüğü görülmektedir. Bu tür anlatılarda kahramanlar, görünüşlerini değiştirerek toplum içinde fark edilmeden hareket ederler.

Efsanelerde ise dönüşüm daha çok erenler ve veliler çerçevesinde ele alınmaktadır. Burada bir insanın başka bir kişiye değil, doğrudan bir hayvana dönüşmesi söz konusudur. Erenlerin hayvan donuna bürünmeleri, onların ilahî özelliklerinin bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve halk arasında anlatılagelerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu tür dönüşümler, halk inançlarıyla yoğrularak anlatı geleneği içinde güçlü bir şekilde varlığını korumuştur. Masallarda ise şekil değiştirme sadece büyüsel bir işlem olmanın ötesinde, kahramanın tanınmamak veya kılık değiştirerek farklı bir kimlikle görünmek için başvurduğu bir yöntemdir. Masalların yapısı, mitolojik anlatılara büyük ölçüde benzese de, masalların inanılır olup olmaması onları mitlerden ayıran en belirgin özelliktir. Ancak masallarda da kimlik gizleme ve dönüşüm sembolleri, kahramanın macerasının önemli bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.

Şekil değiştirme destanlar içerisinde sıklıkla kullanılan motiflerdendir. Genelde kahramanların zorluklarla mücadelesinde karşılaştığı engelleri aşmada, düştüğü durumdan kurtulmak için arayış içine girmesinde veya kimliğini gizleme durumunda başvurulmaktadır. Motiflerle ilgili çalışmalar içerisinde en hacimli Siith Thompson'a aittir. Thompson, şekil değiştirme (dönüşüm) ile ilgili motifleri, "Motif Index of Folk Literature" adlı eserinde D. (Büyü/Sihir) başlığının altında D0-D699 kodlarıyla vermiştir. Bu kodların içerisinde **D10-D99** (insanın başka bir insana dönüşmesi), **D100-D199** (insanın hayvana dönüşmesi) ve **D200-D299** (insanın nesneye dönüşmesi), **D300-D399** (hayvanın insana dönüşmesi), **D400-D499** (değişmenin diğer şekilleri), **D500-D599** (değişmenin araçları), **D600-D699** (çeşitli değişme araçları) (Thompson, 1958: 5-6) başlıkları bulunmaktadır. İncelemiş olduğumuz

destanlarda şekil değiştirme sembolleri tespit edilmiş ve Thompson'un sınıflandırmasından hareketle başlıklara ayrılarak sembolizm açısından değerlendirilmiştir.

### **D100-D199. İnsanın Hayvana Dönüşmesi**

İnsanın hayvana dönüşmesi destan metinlerinde kahramanların doğaüstü güçlerine veya üstün yeteneklere sahip varlıklardan yararlanmak amacıyla başvurdukları önemli semboldür. Kahramanlar, kimi zaman kendi fiziksel ve zihinsel sınırlarını aşarak, karşılarındaki güçlü varlıklarla mücadele etmek için şekline dönüştüğü varlığın bütün özelliklerini kullanırlar. Bu dönüşüm, kahramana keskin sezgiler, hız, çeviklik ve dayanıklılık gibi özellikler kazandırarak başarıya ulaşmasında yardımcı olmaktadır. Destanlarda tespit ettiğimiz dönüşümler kurt, tilki, tavşan, kartal, ördek, guguk kuşu, güvercin, kuğu ve serçe ile ilgilidir.

#### **D113.1. Dönüşüm: insandan kurda**

Türk kültür dairesinde kurt, yalnızca güçlü bir hayvan olarak değil, aynı zamanda kutsal ve sembolik bir varlık olarak da kabul edilmektedir. Destanlarda kurt şekline bürünmeler şu şekildedir: Hakas destanlarından Han Orba Destanı'nda "*Dokuz kulaç uzunluğunda, kara kurt ilerlemiş. Han Mirgen'e yaklaştığında, kurt donundan sıyrıldı, kız Han Mirgen'e gelip, sağ eliyle selam verdi*" (Aktaş, 2011: 62-63), Hakas destanlarından Kara Kuzgun Destanı'nda "*Dağ sırtından dokuz bozkurt, koşarak çıplak oğulun, baldırına yapıştılar. Dokuz kurdun kuyruğunu, bir yere çekip vurduğunda, gök dibi hemen gürlledi. Dokuz bozkurt, dokuz kara kadın oldular*" (İlgın, 2008: 149-151), Tuva destanlarından Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı'nda "*Tuñ-Karatı-Haan, dağın sinsi-düşman gök börüsü olup, dönüşüp. Üstünden aşağıya gizlice gelip, gelinin koyunundan birini parçalayıp, yarısını yiyiverip, uzaklaşmış*" (Ergun ve Aça, 2004: 436). Mitolojik anlatılarda ve destanlarda, özellikle bozkurt sembolü rehber ve yol gösterici kimliğiyle öne çıkmaktadır. Bazı destanlar kurdu kutsal bir varlık olarak görürken, diğerleri ise onu kötü niyetin sembolü olarak tasvir etmektedir. Bu durum, her destanın yaşandığı dönemin inançlarına ve değer yargılarına göre şekillendiğini, zaman içinde farklı anlamlar kazandığını göstermektedir. Kurt destanlarda kahramanlara yol gösteren, onların tehlikelerden koruyan veya kaderlerini şekillendiren bir sembol olarak da önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle, kurda dönüşme yalnızca fiziksel bir değişim değil, aynı zamanda kahramanın manevi ve ilahî güç kazanmasını sembolize etmektedir.

#### **D113.3. Dönüşüm: insandan tilkiye**

Tilki, Altay destanlarından Kan-Ceeren Attu Kan-Altın Destan da "*Bahadır gelin Altın Şuru, yetmiş kulaç kuyruklu, kızıl tilkiye dönüşerek, onların peşinden geldi.*" (Dilek, 2007a: 339), Altay Ölöştöy Destanı'nda "*Huzursuzluk çıkaran bu tilkiyi taş dağıyla birlikte atıp dağıtayım mı? diye Erkin-Koo düşündü. Kurban olayım, can yavrum, ne yapıyorsun, dur diye, kızıl tilki konuştu. İleri geri silkindi Altın-Topçı oluverdi.*" (Dilek, 2007b: 144-145), Hakas Altın Taycı Destanı'nda "*Uçan Arığ, Üzü Han'ın kızı, üç kulaç boyundaki kara tilkiye dönüştü*" (Killi Yılmaz, 2013: 93), Yakut Er Sogotoh Destanı'nda "*Çocuk Abası'nın koltuğu altından sıyrılır, tilki yavrusuna dönüşür*" (Ergun, 2013: 434). Bu örneklerden anlaşılacağı üzere tilki şekline girme ile korunma, engelleme, zor durumdan kaçınma sembolize edilmektedir.

#### **D117.2. Dönüşüm: insandan tavşana**

Şaman davulunun vurulan yüzeyine tavşan ayağı derisi kaplanması, Şamanist törenlerde tavşanın da bir sembol olarak kullanıldığını göstermektedir. Şamanist Türk topluluklarında diğer hayvanlar gibi Altaylılar ve Yakutlar arasında duvarlara veya sırtlara asılan tavşan derisinden anlaşıldığı gibi töz olarak kabul edilmektedir. Beyaz tavşan, Altay Türklerinin tanrılarından biri olan Yayık'ın sembolüdür. (Çoruhlu, 2019: 252). Tavşanın kutsal olarak kabul edildiği ve dönüşüm sembolü olarak kullanılması Altay destanlarından Ölöştöy Destanı'nda: "*Boz tavşan şöyle dedi: Altay'ın iyisi benim. Önüne engel koyan benim.*"

*Gidiş izin durur, geliş izin olmaz. Ölümün yolunda acele etme, yaşayacağın hayatı ara, dedi. Erkin-Koo öfkeleni, ay gibi sadağını aldı, şimşek gibi canlı okunu aldı. Boz tavşanı, kara ormanı atıp yakmalı diye, düşündü. Dur yavrum, diye silkinince, Altın-Topçı anası oldu”* (Dilek, 2007b: 145-146) şeklinde geçmektedir.

#### **D151.8. Dönüşüm: insandan serçeye**

Zayıflık, güçsüzlük ve haberleşme sembolü olarak görülen serçe, Altay destanlarından Altay Buuçay Destanı’nda: *“Doksan dokuz bacalı kara saray göründü. Onu gören Kamçı Ceeren boz serçe oldu”* (Dilek, 2002: 215) şeklinde geçmektedir. Burada kahramanın karşısındaki engeli aşmak için serçe donuna girdiği görülmektedir. Muhtemelen serçenin diğer kuş familyası göre daha küçük yapıda olması sembolize edilmektedir.

#### **D152.2. Dönüşüm: insandan kartala**

Kartal, Şamanist geleneklerde en önemli sembollerden biri olarak kabul edilir. Şaman inancına göre, kartal yalnızca bir kuş değil, aynı zamanda ruhsal bir rehber, gökyüzüne yükselmenin ve ilahî âleme ulaşmanın bir aracıdır. Bu inanç, kartalın özgürlüğü, yüksekten bakma yeteneği ve keskin görüşü ile ilişkilendirilir. Şamanlar, doğayla ve ruh dünyasıyla olan bağlarını güçlendirmek için kartalı bir totem hayvanı olarak benimsemişlerdir. Şamanist inanışlarda kartalın bu denli önemli bir yere sahip olmasının temel nedenlerinden biri, bazı kültürlerde şamanın kartaldan doğduğuna inanılmasıdır. Bu inanca göre kartal, yalnızca yeryüzünün değil, aynı zamanda gökyüzünün de bir parçasıdır ve bu sayede ruhlar âlemiyle bağlantı kurmada aracı bir varlık olarak görülür. Şamanların gerçekleştirdiği ritüellerde kartal, onları Göktanrı’ya ve çeşitli ruhlara ulaştıran bir kılavuz olarak kabul edilir.

Şamanlar, göğe yükselmek için Hayat Ağacı’nı bir vasıta olarak kullanır. Hayat Ağacı, yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı temsil eden kutsal bir ağaçtır. Şaman ayinleri sırasında, bu ağacın tepesinde bir kartal bulunduğu inanılır. Bazı efsanelerde, bu kartal çift başlı olarak tasvir edilir. Çift başlı kartal hem dünyevî hem de ruhanî bilgeliğin ve kudretin sembolü olarak yorumlanır. Aynı zamanda Göktanrı’nın gücünü ve evrendeki hâkimiyetini sembolize etmektedir.

Türk halkları arasında kartalın özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Yakut Türkleri, en yüksek ruhları taşıyan hayvanın kartal olduğuna inanır. Onlara göre kartal, yalnızca bir rehber değil, aynı zamanda bir koruyucudur. Başkurt Türklerinde ise şahin, kartal ve atmaca gibi yırtıcı kuşlar, insan ruhlarını koruma görevine sahiptir ve kahramanlara yardım eden kutsal varlıklar olarak kabul edilir (Ögel, 1993: 585-599).

Kartal, yalnızca Şamanist inanışlarda değil, Göktürkler ve Uygurlar döneminde de önemli bir sembol olarak karşımıza çıkar (Özkartal, 2012: 63). O dönemlerde hükümdarlar ve beyler, güç ve kudretlerini ifade etmek için kartal sembolünü kullanmışlardır. Kartal, yalnızca bir yönetim simgesi olmakla kalmaz, aynı zamanda koruyucu bir ruh ve ilahî destekçi olarak görülür. Destanlarda kartal, mitolojik bir varlık olarak sıkça karşımıza çıkar. Kartalın yalnızca fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda kutsal bir dönüşüm sembolü olduğunu da göstermektedir. Kahramanların ve hatta atlarının kartal şekline dönüştüğüne dair örnekler Altay Almıs Kaan Destanı, Altay Oçı-Bala Destanı, Uygur Emir Göroğlı Destanı ve Yakut Er Sogotoh Destanı’nda yer almaktadır. Altay Almıs Kaan Destanı’nda *“Üç gökyüzü derinliğinde, boz kartallar kükredi, ak bulutun berisinde, gök bulutun yakınında birbirinin aynı beş kartal kükreyerek uçuverdi. Ay Burkan’ın Altay’ına, atılan ok gibi fırlayarak gittiler. Tapırtı çıkaran kanat, pehlivan kızların kanadıymış”* (Gül, 2008: 14), Altay destanlarından Oçı-Bala Destanı’nda *“Oçı-Bala dört kanatlı boz kartal olup kılık değiştirip”* (Dilek, 2007a: 75-76), Uygur destanlarından Emir Göroğlı Destanı’nda *“Zenci padişahının emri ile yaşlı cellat kartala dönüştü”* (Mehmet, 2011: 267), Yakut Er Sogotoh Destanı’nda *“Er Sogotoh üç başlı kartal olup uçup gider”* (Ergun, 2013: 427) şeklinde geçmektedir.

#### **D154.1. Dönüşüm: insandan güvercine**

İnsanoğlu eski dönemlerden beri güvercini “haberci” kuş olarak kullanmıştır. Uygur Türkleri arasında “bereket, bolluk, dostluk ve sadakat” sembolü olarak görülen güvercin, aynı zamanda vefalı bir kuş olarak da bilinir (Öger ve Köse: 2014: 167). Güvercin tamamen Türk inanç sistemiyle alakalı olup kutluluk, ululuk, velîlik gibi değerleri simgelemektedir (Aslan, 2004: 40). Güvercin şekline dönüşme, Uygur destanlarından Emir Göroğlu Destanı’nda “Zenciler padişahının emri ile cellat efsun okudu, Bey Havaz ile kız güvercine döndü. Zenciler şehrine doğru uçtular” (Mehmet, 2011: 267), Başkurt destanlarından Akbuzat Destanı’nda “Güvercin donumu giymeyince, beni gece göremezsın” (Suleymanov vd., 2014: 184) şeklindedir.

#### **D156. Dönüşüm: insandan guguk kuşuna**

Türk kültüründe guguk kuşu bir doğa varlığı değil, aynı zamanda geleceğe dair haberler getiren mistik bir varlık olarak görülmektedir. Kehanet ve umut gücü, bu kuşun kutsal ve anlam yüklü bir figürün bünyesinde yer almaktadır. Özellikle destan ve mitolojik anlatılarda, Han’ın kızlarının guguk kuşu şeklinde tecessüm etmesi, onun sadece birer canlı varlık olmaktan ötede, geleceğin haberleri için parola özelliği de gösterir. Guguk kuşuna bürünme, fiziksel değişimle birlikte, bilgelik, sezgi ve ruhsal bir yükselişi de sembolize etmektedir. Destanlar içerisinde guguk donu örneği sadece Hakas destanlarından Han Orba Destanı’nda “Yiğit Hara Han’ın yurdunu altı defa dönüp çevreledi. Dönüp dolaştıktan sonra yere indi. Guguk donundan sıyrılıp, yeşil ovaya indi. Altın guguk donunu soyunup, altın cebine koydu” (Aktaş, 2011: 36) şeklinde geçmektedir.

#### **D161.1. Dönüşüm: insandan kuğuya**

Kuğu, Türk boyları arasında mitik ve kutsal kuşlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yuvalarının bozulması ve öldürülmesi yasaktır. Kuğu öldüren kişinin kendisi ve bütün ailesiyle birlikte öleceğine inanılır. Kutsallığından dolayı daha çok “beyaz kuş” olarak bilinir. Uygurların inanışında kuş tanrılar vardır. Bu kuşlar Tanrılık sıfatlarının haricinde, iyi ve kötü ruh olarak da günlük yaşayışta rol almaktadırlar. Kuğu kuşları gebe kadınların koruyucusu kabul edildiklerinden dokunulmazlık kazanmışlardır. Yakutlar da ise çocukların koruyucu ruhu olarak görülür. Onlar, kuğuyu öldürmekten çekinirler. İnanişe göre kuğuya, Yakut kadının kutu sinmiştir ve kadın şamanların atası olarak kabul edilir. Aynı şekilde Kırgızlarda kuğuyu kadınlık ve kadınlarla ilişkilendirmektedir (Dilek, 2021: 49, 50, 388, 546; Ersoylu, 1981: 86). Kuğunun güzelliği ile kızların güzelliğinin eşdeğer görülmesi olarak düşünülebilir. Kızların kuğu donuna girdiği örnekler, Başkurt destanlarından Ural Batır Destanı’nda “Avlandıkları kuşların arasında bir kuğu, ayaklarını bağlayıp başını kesip koparmaya, dede bıçak bileyince kanlı gözyaşını dökmüş. Öz şikayetini söylemiş. El görmeye çıktım ben, yer kuşlarından değilim, yaşadığım elim var, elsiz yetim değilim. Samrav adlı padişahın, Huma adlı kızımı, altın saçımı tarasam, eli nura garkederim, gündüz yere nur saçarım, bırakınız siz beni, elime ben döneyim, hayat pınarının su yolunu, size söyleyip gideyim” (Suleymanov vd., 2014: 63-64), Çuvaş destanlarından Pattay Han Bileri Aldı Destanı’nda “Kocasının ağır yaralandığını, sevdiği eşinin yere düştüğünü gördü yukarıdan Ayraslu, uzaktan gördü Ayraslu, çok derin bir iç çekti, sonra iki elini kaldırarak, sevdiğim eşimi kurtarayım diyerek kanat açar gibi açtı. Ak kuğu oldu Ayraslu, uçarak gitti Ayraslu. Ancak nefesi sadece biraz aldı, düşman mızrağı ona saplandı kanatlarını yayararak kocası üstüne sevgiyle bakarak düştü dizüstü Ayraslu, İltınbik üstüne düştü Ayraslu” (Bayram, 2008: 235), Kazak destanlarından Anşıbay Batır Destanı’nda “Günlerden bir gün, o gök bir ak kuğu gelip konar. Anşıbay, eline yayını okunu alıp kuğuyu vurayım diye düşünür. O anda ak kuğu, aniden bir kıza dönüşür” (Türkmen ve Arıkan, 2007: 23), Sagay destanlarından Ay Tolızı Destanı’nda “Uzakta kuğu ötüp durur, yakında kuğu işitilmektedir. Penceren girdi iki kuğu, kuğu giyimleri parıldadı, iki kız olup oturdu” (Tezel, 2021: 133), Tuva destanlarından Alday-Buuçu Destanı’nda “Han-Buuday sarı ala kuğu olup kalmış” (Ergun ve Aça, 2004: 236) şeklinde geçmektedir.

#### **D161.3. Dönüşüm: insandan ördeğe**

Ördek, Altay destanlarından Kan-Kapçıkay Destanı'nda "*Altın Şuru, gelerek altın sarı başlı, boz ördek olup, hendeğe girip, yukarı aşağı yüzdü. Monus'u gören boz ördek, hendeğin dibine doğru battı*" (Dilek, 2007a: 326-327), Başkurt destanlarından Akbuzat Destanı'nda "*Altın ördek dile gelip konuşmuş: Yiğit vurduğum avın ördek değil, bilsen sen, gölde yüzüp dolaşan Şanlı Şülgen Padişahın, canı gibi gördüğü kızımı*" (Suleymanov vd., 2014: 181-183) şeklindedir. Verilen dönüşümlerde ördek esaretten kurtulmayı ve kimliği gizlemeyi sembolize etmektedir.

### **D300-D399. Hayvanın İnsana Dönüşmesi**

İnsan ve hayvan, yaşamın iki temel unsuru olarak tarih boyunca pek çok alanda birlikte var olmuştur. Hayvanların, insan hayatında önemli bir rol oynadığı bilinmekle birlikte, insanların da hayvanların yaşamlarına çeşitli şekillerde katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu iki canlı türü, sadece gündelik yaşamda değil, mitoloji ve destan anlatılarında da sık sık yan yana kullanılmıştır. Özellikle şekil değiştirme sembolünde hem insanın hem de hayvanın bir arada olduğu ve birbirine dönüşebildiği olaylar arasında yer almaktadır.

Türk destanlarında bazen insanlar hayvan suretine bürünürken, bazen de hayvanlar insan şekline dönüşmektedir. İnsan, kimi zaman doğüstü bir güç ya da ilahî bir müdahale sonucu hayvana dönüşmüş, daha sonra tekrar kendi öz benliğine, yani insan formuna kavuşmuştur. Benzer şekilde, bazı anlatılarda hayvanların insan şekline büründüğü görülmekte, hatta bu dönüşüm kimi zaman kutsal ya da büyülü bir sembol de taşımaktadır. Bunun destanlarda en iyi örneği atın dönüşümüdür.

At, Türk kültüründe yalnızca bir binit hayvanı olarak değil, aynı zamanda toplumun sosyal, ekonomik, askerî ve mitolojik yapısında derin bir yere sahip kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Tarih boyunca Türklerin hayatında atın oynadığı bu büyük rol, yazılı kaynaklar, arkeolojik kazılar, kaya resimleri ve yüzey araştırmaları ile de açıkça ortaya konmuştur. Türklerin atı ehlileştirme ve yetiştirme konusundaki ustalığı, onların dünya tarihinde atlı kültürün öncüsü olmalarını sağlamıştır. Yaylak-kışlak yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler, at sayesinde uzun mesafeleri hızla katetmiş, savaş meydanlarında büyük üstünlük kurmuş ve kültürlerini geniş coğrafyalara taşımıştır. Atın Türk kültüründeki yeri yalnızca günlük yaşamla sınırlı kalmayarak, destanlarına, mitolojilerine ve efsanelerine büyük önemde tesir etmiştir.

Türk destanlarında ve halk anlatılarında at, sahibine sadık bir dost, bir yol arkadaşı, hatta kimi zaman onun ruhunun bir parçası olarak kabul edilmiştir. Atlar, sadece bir ulaşım aracı değil, kahramanların ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yüzden Türk dünyası destanlarında, atlar şekil değiştirirken sahipleriyle birlikte dönüşüme uğramaktadır. Türk destanlarında en fazla şekil değiştiren hayvan attır. Kahraman ile at arasındaki bu mistik bağ, onları bir bütün hâline getirir. Destanlarda kahramanın yaşadığı her değişim, atına da yansır. Eğer kahraman yoksullaşır, zayıflar veya güç kaybederse, onun atı da uyuz bir taya dönüşür; eğer kahraman gençleşir ve güçlenirse, atı da aynı şekilde gençleşir ve kuvvetlenir. Bu, atın sadece bir binek hayvanı olmadığını, aynı zamanda kahramanın ruhsal gücünü ve kaderini paylaştan bir varlık olduğunu gösterir. At, kahramanın hem bineği hem yoldaşı hem de yol göstericisidir. At, Türk kültüründe savaş meydanlarında bir silah kadar önem taşımış, halkın günlük yaşamında bir geçim kaynağı olmuş, mitolojik anlatılarda ise kahramanların ruhunu taşıyan kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Binlerce yıl boyunca süregelen bu gelenek, atı Türk kimliğinin en güçlü simgelerinden biri hâline getirmiştir.

Türk mitolojisinde ve halk anlatılarında at, yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil, aynı zamanda kutsal bir varlık olarak da kabul edilmiştir. Türk dünyası destanlarında atlar, farklı şekillere bürünebilmektedir. Kartala, sineğe, böceğe, balığa, ayıya, taya ve uyuz ata dönüşen at figürleri, onun yalnızca maddi bir varlık olmadığını, ruhsal ve büyülü bir boyuta da sahip olduğunu gösterir. Bu dönüşümler, atın kahraman için bir kılavuz olma rolünü

pekiştirir. At, bazen kahramanın yolunu aydınlatan, ona yardım eden ve tehlikelerden koruyan bir bilge gibi de hareket eder.

Destanlarda atların şekil değiştirmeleri genellikle kahramanla birlikte bir nesneye veyahut bir varlığa dönüşüm şeklinde gerçekleşmektedir. Atlar bazı durumlarda şekil değiştirerek sahibisiyle birlikte zor durumdan kurtulurlar. Köroğlu destanında Köroğlu kıyafet değiştirdiği zaman, atının da Köroğlu'nun kıyafetine göre şekil değiştirdiği görülür. Köroğlu derviş kılığına büründüğü zaman, Kırat da eşsiz bir at olmaktan çıkıp uyuz bir derviş atı hâline bürünür. Köroğlu'nun "derviş", atının ise "derviş atı" şekillerini tercih etmelerinde, savaşçı kimliklerini gizleme gayesi ağır basmaktadır (Bakırcı, 2010: 863).

#### **D332. Dönüşüm: attan insana**

Türk dünyasına ait destanlarda hayvanların insan şekline girmesine dair anlatılar, toplumların doğayla ve hayvanlarla olan güçlü bağlarını yansıttığı gibi eski inanç sistemlerinin ve mitolojik düşüncenin izlerini de taşımaktadır. Bu tür dönüşümler, yalnızca fiziksel bir değişim olarak değil, aynı zamanda ruhanî, büyüsel ya da kadim bir bilgelik aktarımı olarak da yorumlanmaktadır. Hayvanların insan şekline dönüşmesi Altay destanlarından Ösküs Uul Destanı'nda "*Kara rahvan iyi atını, yetmiş yaşına ulaşmış, yaşlı kadın Cebelek'e dönüştürdü*" (Dilek, 2007a: 191), Altay destanlarından Altın Ergek Destanı'nda "*Kıymetli at Kan-Ceeren, yetmiş yaşa yetmiş, ihtiyar kadına dönüştü*" (Dilek, 2007a: 453-454) şeklinde geçmektedir.

#### **D400-D499. Değişmenin Diğer Şekilleri**

##### **D410. Hayvandan Hayvana Dönüşme**

Destanlarda dönüşüm genellikle hayvandan hayvana şeklinde görülmektedir. Bunlar içerisinde de en fazla atın çeşitli hayvanlara dönüşümü yer almaktadır.

##### **D412.4. Dönüşüm: attan başka bir hayvana**

Altay destanlarından Maaday-Kara Destanı'nda "*Pamuk yeleli koyu kır at, atsineğine dönüşüp, içeri doğru uçu*" (Bekki, 2007: 539-540), Altay destanlarından Şulmus-Şunı Destanı'nda "*Ak-bora kıymetli at, etrafında dönüp silkindi, kara böcek oluverdi. Er yaratılışlı Şulmus-Şunı yatıp silkindi, Ceek-cılan'a dönüştü*" (Dilek, 2007b: 329), , Altay destanlarından Katan-Kökşin le Katan-Mergen Destanı'nda "*Kıymetli at Kara-küren, Ak başlı kartal olup, Ak bulutun üstüyle, Ay gibi göğün altıyla, Uçup duruyormuş*" (Dilek, 2007b: 273), Altay destanlarından Kozın Erkeş Destanı'nda "*Kızıl Konır at silkindi, Ayağı sürçen iki yaşındaki tay oluverdi*" (Dilek, 2002: 265), Altay destanlarından Maaday-Kara Destanı'nda "*Dört kulaklı, dört örüklü boz kısarak, dört kulaklı, dört boynuzlu, dört yaşında gök bir ineğe döndü.*"; "*Pamuk yeleli koyu kırlar, yedi benzer kartal olup, anında şekil değiştirdiler*" (Bekki, 2007: 397-523), Altay destanlarından Alıp Manaş Destanı'nda "*Kutsal Ak-Boz at, yıpranmış gemli, çatlak söğüt eyerli, ottan keçeli, ağaca asılmış deri gibi, kemikleri sayılan, tüylü bir beygircik oluverdi*" (Ergun, 1997: 137-138), Altay destanlarından Ak Tayçı Destanı'nda "*Ak Tayçı atından indi. Parmağından kan çıkarıp sarı kargısına sürdü. Ay tarafına tutarak, acı acı bağırdı, güneş tarafına tutarak, sağa sola ıslık çaldı. Göğün dibi kızarıverdi, sert rüzgâr çıktı. Ak kar savrularak yağdı, şiddetli soğuk oldu. Kıymetli at Ak Boro, altın tüylü ayıya dönüştü*" (Dilek, 2002: 126), Altay destanlarından Altay Buuçay Destanı'nda "*Altay Buuçay'ın iki atı Kayçı Ceeren ile Kamçı Ceeren, iki kara kartal oldular, iki kemiği pençelerine alıp, üç ormanlık dağı aşuverdiler, karışık ormana gelip kondular*" (Dilek, 2002: 210), Altay destanlarından Maaday-Kara Destanı'nda "*Pamuk yeleli koyu kır atlar, yedi benzer kartal olup, anında şekil değiştirdiler, Mavi göğün derinliklerine doğru durdukları yerden uçup, çıktılar*" (Bekki, 2007: 523), Tuva destanlarından Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı'nda "*Üç taylık Sagaan İngil, üç yırtıcı kır kartala dönüşüp*" (Ergun ve Aça, 2005: 191), Tuva destanlarından Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı'nda "*Han Hülük Bey, Han Şilgi atını yapağılı kızıl taya, büyüleyip dönüştürüp yavaş yavaş gidermiş*" (Ergun ve Aça, 2005: 159), Tuva destanlarından Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı'nda

“*Arzılan-Kara’sını yapağılı, kara taycık kılıp*” (Ergun ve Aça, 2005: 293) şeklinde geçmektedir. Verdiğimiz örneklerde genellikle atların şekil değiştirmeleriyle tehlikelerden korunma ve bir amaca ulaşma sembolize edilmekle beraber atların ruhsal gücü ve sezgileri de ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu değişimler atların fark edilmeden hareket etme ve engelleri aşma yeteneğini de sembolize etmektedir.

### Sonuç

Türk kültür ve mitolojisinde geçmişten günümüze kadar Türklerin hayatını etkileyen onlarca hayvan sembolü olduğu görülmektedir. Destan metinlerinde kimlik gizleme yalnızca bireysel olarak hayatta kalma mücadelesi değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve düşünce yapılarının bir yansımasıdır. Mitolojik geleneklerde, gizleme sıklıkla şekil değiştirme veya dönüşüm yoluyla elde edilir. Bu şamanistik inançlarda derin köklere sahip bir kavramdır.

Destan metinlerinde genellikle kahramanlar kurt, tilki, tavşan, serçe, kartal, güvercin, guguk kuşu, kuğu ve ördek gibi hayvanlara dönüşmektedir. Bu dönüşüm kahramanların çetin yolculukları ve engelleri aşmalarını, korunmalarını, kimliğini gizlemeleri, manevî ve ilahî güç kazanmalarını sembolize etmektedir.

Kahramanlar gibi yardımcı hayvanlar da çeşitli dönüşümler geçirmektedir. Atın insana dönüşmesinin yanı sıra çeşitli hayvanlara dönüşmesi de görülmektedir. Atın insana dönüşmesi bilgeliği sembolize ederken, atın diğer hayvanlara dönüşmesi ise tehlikelerden korunmayı, bir amaca ulaşmayı, ruhsal gücü ve sezgiyi sembolize etmektedir.

Sonuç olarak, destanlarda geçen bu hayvan sembolleri Türk kültür kodları açısından son derece değerli ve önemlidir. Çalışmanın bulguları, destanlarda şekil değiştirmenin sadece fiziksel bir dönüşüm değil, aynı zamanda mitolojik ve kültürel anlamlar içeren sembolik bir süreç olduğunu göstermektedir.

### KAYNAKÇA

- Aktaş, Erhan (2011). *Hakas Destanları 3 Han Orba* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, Namık (2004). “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”. *Millî Folklor*, 16 (64), 37-43.
- Bakırcı, Nedim (2010). “*Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme*”. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Bayram, Bülent (2008). *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatımları (İnceleme-Metinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bekki, Salahaddin (2007). *Maaday-Kara Destanı*. Elâzığ: Manas Yayıncılık.
- Boratav, Pertev Naili (1992), *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çoruhlu, Yaşar (2019). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi 1-2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dilek, İbrahim (2002). *Altay Destanları 1*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İbrahim (2007a). *Altay Destanları 2*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İbrahim (2007b). *Altay Destanları 3*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İbrahim (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, Oğuz (2024). *Türk Dünyası Destanlarında Hayvan Sembolizmi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergun, Metin (1997). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*. Konya: Günay Ofset Yayınları.
- Ergun, Metin (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ergun, Metin ve Aça, Mehmet (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, Metin ve Aça, Mehmet (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları 2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoylu, Halil (1981), “Türk Dünyasının Düşünce, Dil ve Edebiyatındaki Bazı Kuşlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 11, 76-125.
- Gül, Veli (2008). “*Altayca Almış-Kaan Destanı*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Ilgın, Ali (2008). *Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Killi Yılmaz, Gülsüm (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mehmet, Abdulkhakim (2011). *Uygur Halk Destanları 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2012). *Alevî ve Bektaşî İnanclarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ögel, Bahaeddin. (1993). *Türk Mitolojisi I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öger, Adem ve Köse, Serkan (2014). “Uygur Kültüründe Tufan’ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 163-175.
- Özkartal, Mehmet 2012: “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler)”. *Millî Folklor*, 24(94), 63-64.
- Polat, Mirza (2021). “Hakas Türklerinin Kara Kuzgun Destanındaki Şekil Değiştirme Motifleri Üzerine Bir İnceleme”. *II. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu*, Ardahan, 428-439.
- Sakaoğlu, Saim ve Türkan, Kadriye (2019). “Efsanelerden Masallara Uzanan Taş Kesilme Motifinin Azerbaycan ve Anadolu Masallarına Yansımaları”. *Türkbilgi*, 38, 177-197.
- Salt, Alparslan (2020). *Neo-Spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller*. İstanbul: Bilyay Yayınları.
- Suleymanov, Ahmet- İbrahimov, Gaynislam- Ergun, Metin (2014). *Başkurt Destanları 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezel, Nur Kadriye (2021). *Sagay Destanları Ay Tolızı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thompson, Stith (1956). *Motif-Index of Folk Literature*. Bloomington London: Indiana University Press.
- Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, Fikret ve Arıkan, Metin (2007). *Kazak Destanları 4 Kırım’ın Kırk Batırı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.